

АНАЛІЗ ДУХОВНОГО ВИРОБНИЦТВА В ЕПОХУ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

В.П. Полуянов, доктор хімічних наук, професор

Робота присвячена аналізу духовного виробництва в епоху сучасної цивілізації. При розгляді форми суспільної свідомості був виявлений парадокс сучасної цивілізації. Зроблена спроба як можна глибше проникнути в сферу духовного виробництва і процеси, що відбуваються в суспільстві.

Ключові слова: цивілізація, духовність, людина, культура.

Актуальність. Необхідність проведення дослідження зумовлено осмисленням духовного виробництва в епоху сучасної цивілізації, а також виникнути в процеси, що відбуваються в суспільстві.

Мета роботи. Виявити і розкрити особливості понять про духовні і культурні цінності людини в сучасному світі.

Практична значущість. Розробка і конкретизація ключових категорій філософії як духовність і культура з точки зору діалектики.

Наукові дослідження. У даній статті досліджується духовне виробництво в епоху сучасної цивілізації.

Завдання. Розглядаються найбільш важливі питання духовності, культури людини і суспільства в цивілізаційному світі.

Наукова новизна полягає в тому, що продемонстровано значущість досліджень понять духовність і культура з точки зору діалектики, а також дано осмислення, що дозволяє глибоко розкрити духовне виробництво в епоху сучасної цивілізації.

Духовне виробництво базується на таких формах, як міфологія, релігія, філософія і наука.

Ні окремий індивід, ні соціальна група, ні людський рід у цілому не можуть повноцінно існувати і розвиватися без духовного виміру. Це слід прийняти в якості фундаментального розуміння людства. Необхідно мати на увазі те, що в історичному процесі духовність приймала різні форми і типи. У ході соціальної еволюції дані типи з'явилися не одночасно, а в деякій

послідовності. Найбільш ранній тип - міфологічна духовність. Після чого заявляє про себе релігійна духовність. Вона реалізує себе практично у всіх історично відомих формах духовного виробництва - через міфологію, релігію, філософію, мораль, мистецтво, науку та ін

Кожна форма духовного виробництва багатофункціональна, має свої специфічні соціальні і культурні завдання в соціумі. Необхідно розрізнити ту чи іншу форму духовного виробництва. Наука може виконувати духовну функцію, а в певних історичних умовах вона бездуховна або нейтральна по відношенню до цієї складової культури. Можна сказати те ж саме і щодо моралі. Історично не завжди і не скрізь мораль виступає як тип духовності. Бездуховними або псевдодуховними можуть бути релігійні організації, рухи та різного роду секти.

При вивченні феномену духовності в цивілізаційному масштабі важливо визначити, який тип духовності є панівним в розглянутій історичній епосі. Відгукуючись на виклик часу, багато філософів намагаються знайти нові духовні орієнтири для життя людей. І. Кант поставив перед собою завдання знайти нові універсальні підстави духовного буття людей, які можна було б покласти в якості загальнолюдської передумови цивілізаційного розвитку. Він прийшов до висновку, що в основу слід покласти вимоги категоричного імперативу, згідно з яким «... ті чи інші вчинки дозволені або не дозволені, тобто морально можливі або неможливі, а деякі вчинки чи протилежні їм вчинки морально необхідні, тобто обов'язкові ...» [3, с. 129]. Його проект передбачав зробити моральність пануючим типом духовності, проте, не був сприйнятий європейським культурним суспільством. Перемогу здобувають, в кінцевому рахунку, установки сцієнтизму, позитивізму і прагматизму.

У ХІХ столітті досить впливовим типом духовності стає мистецтво. Носієм цього типу духовності виступає російська інтелігенція, що вийшла з лав різночинців та інших непривілейованих верств суспільства. Російська релігійна філософія (В. Соловйов, П. Флоренський, С. Булгаков, М. Бердяєв

та ін) намагається взяти на себе функцію духовного оновлення. Вони ставили в основу своїх творів духовно-моральну та екзистенційну проблематику. Новий проект духовності їх був пов'язаний з філософським переосмисленням російського православ'я, з опорою на поняття софійності та соборності. В умовах зростання атеїстичних і ліворадикальних настроїв російське православ'я втрачало вплив на круги інтелігенції. Потрібно, щоб відбулося культурне оновлення. Російською філософією Срібного століття розроблявся проект нової духовної традиції, який включав в себе переосмислення таких питань, як віра, знання, раціональне та свєрхраціональне, моральність, релігія та ін. Напрацьований теоретичний багаж може бути затребуваний в умовах епохи глобалізації, так як він містить в собі ідейний потенціал для осмислення шляхів переходу від техноцентризму сучасної цивілізації до культуроцентризму ноосферної парадигми постіндустріального суспільства. Своєрідну спробу зробити моральну сферу пануючим типом духовності вживає М. Реріх. Можна по-різному оцінювати «Живу етику» М. Реріха та Є. Реріх, можна по-різному оцінювати, проте, це була одна з найпомітніших після І. Канта спроб перетворити мораль в сучасну форму духовності. Даний проект був коректно реалізований за своїми ідейним і концептуальними підставами, наскільки органічно він був закорінений у вітчизняній культурі і наскільки він відповідав загальнолюдським культурним тенденціям першої половини ХХ століття. Реріхи не тільки розробили такий проект, але й вдихнули життя в нього як у духовну традицію.

Таким чином, характерна для сучасного світу соціально-економічна і антропологічна криза з усією гостротою поставила питання про пошуки альтернативних моделей цивілізаційного розвитку. Аналіз найважливіших соціально-історичних тенденцій глобалізованого світу дозволяє зробити важливий для долі сучасного людства висновок про те, що одна з альтернативних моделей цивілізаційного розвитку в технократичну епоху пов'язана з формуванням нової соціокультурної парадигми. Її можна визначити як ноосферно-етичну парадигму.

Дослідження показали, що поняття соціокультурної парадигми грає ключову роль. При цьому під парадигмою розуміють культурний код тієї чи іншої локальної цивілізації, у конкретній історичній епохи. Він включає в себе:

певну сукупність категорій культури, що утворюють життєво-смысловий простір буття людей;

- інтерпретативно-світоглядну матрицю, яка конституює спосіб бачення і тлумачення навколишньої реальності.

Цивілізаційна соціокультурна парадигма складається з наступних системоутворюючих елементів:

- сукупність домінуючих смислів, цінностей і норм, які зумовлюють ставлення людей до ключових феноменів життєвого світу;

- культурний архетип як традиційно сформований базисний сценарій соціальної поведінки тих чи інших груп, шарів або етносів, мотивує і направляє енергію людських спільнот в певне смыслове і ціннісне русло;

- соціальні механізми і технології дозволяють реалізувати мобілізаційні стратегії і забезпечити стійкість традиційних критеріїв ідентичності.

Основною визначальною рисою нової ноосферно-етичної парадигми є категорія духовності. Під духовністю розуміють таку ключову культурно-історичну універсалию, яка залишається інваріантом цивілізаційного розвитку в якості домінуючого вектора ціннісних орієнтацій окремого індивіда, тієї чи іншої спільноти людей або локальної цивілізації в цілому, яка заснована на категоріях добра, розуму, гармонії і справедливості, в їх органічній єдності. Необхідно знати, що в кожен історичну епоху духовність як феномен культури завжди виступає в тій чи іншій конкретній формі. Тому завдання полягає в тому, щоб за допомогою філософської рефлексії виявити, в якій історично можливій формі духовність може стати ядром соціокультурної парадигми.

Духовність актуалізується через міфологію. Пізніше вона вбирається в релігійні та світські форми духу. В епоху техногенної цивілізації

відбувається вимивання духовної складової у багатьох сферах духовного виробництва. Аналіз дозволяє зробити висновок, що сферою подібного типу може бути глибинна інтелектуальна традиція, як мудрість, тобто етично орієнтований розум, який розуміється у всій повноті своїх соціокультурних та екзистенціальних вимірах. Софійності традиція може виступити каталізатором повернення в нових умовах і на іншій основі - духовного начала в мистецтво, освіту і науку, Такий процес свідчить про те, що ноосферно-етична парадигма стає реальністю.

Людина в сучасному світі знаходиться у вельми суперечливому становищі. По-перше, вона помітно відірвана від цілющого джерела традиційної культури - міфів, обрядів, вірувань, споконвічно народних систем цінностей і т.д., які давали їй можливість здобути і підтримувати в собі духовність. По-друге, масова культура у вигляді телепрограм, радіо, кіно, всіляких барвистих шоу, реклами настирливо вривається в її життя, нав'язуючи їй сумнівні цінності та світоглядні орієнтири, певні матриці сприйняття і ментального оволодіння світом. Особа людини в глобалізованому світі починає відчувати себе самотньою, відчуженою від справжніх завоювань культури, вона оточена нескінченною низкою спокус. Сьогодні можна говорити про ознаки наростаючої антропологічної кризи, яка зачіпає основи сучасного цивілізаційного розвитку. У цій ситуації на рівні повсякденного буття людей і рефлексії зростає інтерес суспільства до проблеми духовності в її конкретно-практичному вимірі.

Філософи зіткнулися з цікавий соціальним феноменом суспільної свідомості. Це поняття раптово набуло широкого поширення, придбало безліч відтінків, інтерпретацій, пояснень, смислів, але не стало воно ясним, зрозумілим і чітким.

Невизначеність цього поняття могла б і не хвилювати, як це було в попередні епохи. Людство звикло до понять, які важко піддаються точним дефініціям. Сперечаються не одне сторіччя про те, що таке культура або, що розуміємо під словом «любов». Актуалізація проблеми духовності в

сучасному світі і в контексті перспектив цивілізаційного розвитку різко змінює всю ситуацію.

Духовність - своєрідний прапор, під яким збирають однодумців, що прагнуть вивести людство або якусь країну з глухого кута.

Дослідження полягало в тому, щоб заповнити наявні прогалини у вивченні духовності як ключового поняття сучасної філософії.

Слід зазначити, що протягом довгого часу способи духовного виробництва розглядалися в контексті протиставлення двох фундаментальних категорій філософії - матеріального і духовного. Такі феномени історії, як міф, релігія, мораль та ін потрапили в сферу духовного виробництва і дозволили реалізувати цілу дослідницьку програму. Вивчення діалектики матеріальних, духовних рівнів та факторів в людській історії передбачало вплив економіки, матеріального виробництва, політики, класової боротьби на утримання форм суспільної свідомості, генезис, еволюцію, цілі, завдання, функції і т.д. Дана програма проводилася в рамках марксистської філософії. Загальна категоріальна рама «матеріальне-духовне» аналізу в немарксистських напрямках зберігалася в більшості випадків. Відмінність полягала в тому, що духовне не зводиться до сфери матеріальних, соціальних інтересів, відносин, і що воно має автономію. Дух не можна редукувати до матеріального. Він береться як емпірично дане, певне формальними ознаками, або як якась ідеальна сутність.

Духовне виробництво може розглядатися як категорія - «духовне-бездуховне». Цей аналіз обмежений і не повинен виходити за рамки аксіології. У кінцевому рахунку, новий план дозволяє побачити і зрозуміти багато соціокультурних процесів в людській історії. Аксіологічна програма не поступається класичній своєю евристичною потужністю і плідністю.

Пов'язано духовне виробництво з виявленням трагічного парадоксу сучасної цивілізації, що призводить до втрати духовної складової і стає бездуховним. Для того, щоб зрозуміти чи може дух бути бездуховним,

нелюдським і антигуманним проведемо філософське дослідження цієї проблеми.

Починається аналіз з виявлення двох шарів всякого духовного феномена: першого - емпірично даного, формально фіксованого і другого - внутрішнього змісту, глибинного сенсу. Іншими словами, необхідно провести розщеплення і розшарування того, що раніше сприймалося як ціле.

Д. Локк зробив революцію в гносеології, він розщепив саму річ і її образ. Присутні у феноменах духу два шари, які є самостійними істотами і знаходяться поза зв'язку один з одним.

Виявлення двох складових будь-якого феномена духовного виробництва змушує по-новому зрозуміти зміст другого, глибинного шару.

Їжу можна приготувати і скоштувати без додавання цукру і солі. Однак, для певних видів їжі їх присутність робить її смачною і повноцінною. Будь-який твір духу подібно цьому може бути бездуховним. Тільки навантаженість духовністю робить його справжнім і культурно повноцінним. Духовність, кажучи словами К. Маркса, «жива душа культури».

Існували в історії три форми буття духовності - синкретична, плюралістична та інтегральна.

Вона виступає в міфі як щось цілісне, виявляючи себе через мистецтво, мораль, релігію і світогляд.

При розпаді міфу форми суспільної свідомості виділяються в якості окремих, автономних утворень. Вони мають свою специфіку та особливості. Природа духовності передбачає орієнтацію на універсальність і тотальність. В історії культури виникають змагання між різними формами суспільної свідомості за право представляти духовність в цілому і виконувати аксіологічну функцію формування людини як духовної істоти. Тому культурно-історичний тип духовності виходить на перший план і стає домінуючим. Це добре видно на прикладі релігії в епоху Середньовіччя. Він забезпечує внутрішню притаманний духовності монізм і цілісність.

Цивілізація нового часу порушує тенденцію домінування того чи іншого типу духовності.

Йде процес плюралізації. Духовність не може довго існувати в розрізних іпостасях. Відбувається вимивання духу на цьому етапі. Виникає важливе цивілізаційне завдання - сформувати новий інтегральний тип духовності.

Процеси руйнації духу з розвитком цивілізації охоплюють не тільки безпосередньо сферу духовного виробництва, а й інші виміри людського буття. Насамперед, це явища відчуження щодо освіти, людини, праці, сім'ї і любові. З проблемою відчуження тісно пов'язана духовність.

До окремих індивіда, певних соціальних груп і верств відноситься судження про моральний релятивізм, егоїзм і індивідуалізм. З найдавніших часів відомий факт моральної спустошеності окремих людей, соціальних груп і організацій.

Соціокультурний тип духовності охоплює можливі базові підстави вироблення історії, як релігія, мораль, мистецтво та ін. Більш конкретним є поняття соціокультурної традиції духовності. Воно виражає реальне наповнення феномена духовності в ту чи іншу історичну епоху тим чи іншим конкретним змістом. Можна говорити про етичний тип духовності як певну підставу культури.

У філософських колах починає осмислюватися проблема розмивання духовності в устах сучасного суспільства. Особливо гостро вона обговорюється на початку ХХ століття. Багато далекоглядних мислителів приходять до ідеї глобальної кризи культури. З глибоких відкриттів в галузі природознавства, наростання тривоги й передчуття якоїсь духовної катастрофи починається ХХ сторіччя.

Захід, який пройшов стадії зростання і розквіту, досягає стану цивілізації, коли дух культури в'яне, а культ грошей стає переважаючим. Криза західної культури пов'язана з тим, коли матеріальні інтереси і цінності починають переважати над духовною стороною життя і поступово її

витісняють. О. Шпенглер [5] різко розмежовує дві стадії розвитку - культуру і цивілізацію. На першій стадії превалує духовність, а на другій - бездуховність.

Німецький філософ розглядає перехід культури до фази цивілізації як неминучий етап розвитку будь-якої локальної культури. А. Швейцер [4] бачить причину сучасної духовної трагедії людства у втраті етичних підстав життя людей. Все менше впливає етика на культурну сферу. Даний процес не є фатальним. Культуру необхідно збагатити новим етичним змістом. Вона може відродитися на етиці «благочиння перед життям». Основним завданням сучасної цивілізації має стати моральне і духовне вдосконалення людей.

Говорячи про формування нової ноосферно-інтегративної парадигми, в рамках якої духовні аспекти людського буття поступово стають домінуючими, веде довгий шлях.

Спираючись на вітчизняні та зарубіжні науково-технічні прогнози, відомий футуролог І. Бестужев-Лада стверджує, що людству залишилося всього кілька років звичного існування. Нас чекає найближчим часом нова революція, яка породить зовсім інший світ, - в корені відмінний від звичного. Поява нових кібернетичних систем і організмів розширить діапазон освоєння простору. При порівнянні віртуальної і емпіричної реальності створюються нові можливості корекції поведінки та здоров'я людини. Про це свідчить поява нового громадського руху, що отримав назву «трансгуманізм».

Прогнозований новий виток розвитку науки і техніки зробить сучасний світ гармонійнішим, а людство - щасливішим. Вчений відповідає так: «Яке може бути майбутнє у капіталізму або соціалізму, якщо через кілька років будь-який терорист за допомогою свого мобільника, комп'ютера або Інтернету зможе відправити на той світ не десятки, а тисячі, може бути, навіть мільйони людей?» [1, с. 49]. Йдеться не лише про загрозу тероризму, а й про наростання кризових явищ у багатьох сферах життя людства. Наука і науковий прогрес стають все більш амбівалентним щодо таких

найважливіших проблем, як моральне вдосконалення особистості, соціальне благополуччя і виживання людства. В умовах глобалізації це переходить до розряду найбільш актуальних і конкретних проблем сучасності.

Ю. Карякін наводить вислів нобелівського лауреата Вальтера Нерста: «Можна сказати, що ми живемо на острові, який зроблен з піроксиліну. Але, дякувати богам, ми поки ще не знайшли сірник, який підпалив би його» [2, с. 111]. Однак, «сірник» не тільки знайшли, але ще швидше, в неймовірних і все зростаючих масштабах, організували масове їх виробництво. Смертельно небезпечна екологічна криза дала про себе знати давно. Земля - крихітна свічечка у всесвіті, погрожує згоріти відразу з обох кінців [2, с. 111].

Історія поділилася на два періоди, вважає Ю. Карякін: довгий шлях людства, практично безсмертного і почався час самогубства суспільства, яке своєю діяльністю загрожує життю на Землі та її існуванню. Так нагадав про себе радісно зустрінутий прогрес науки і техніки.

Проаналізувавши трудову та громадську активність людини в архаїчних і традиційних суспільствах попередньої епохи, можна побачити, що в основі лежать принципи і супутні їм заборони, а також чітко поставлені цілі супроводжуються системою моральних приписів.

Отже, діяльність включала необхідні моральні і світоглядні компоненти, які жорстко закріплені в первісних спільнотах системою міфів і традицій. Займаючись полюванням, людина одухотворяє його за допомогою зазначених компонентів.

Звільнивши індивіда від відсталості традицій і примарності міфів, наука проголосила знання головною метою і силою суспільства. Віра в безмежні можливості людини, зробила основний крок до того, щоб можна було ігнорувати святість природи, і велике чудо існування життя на Землі. Такий науці не потрібна філософія, моральність і релігія, які можуть існувати з нею паралельно. Західна цивілізація йшла цим шляхом і призвела до загрози антропологічної катастрофи. Нависла небезпека загибелі людського роду «породила категоричний імператив, що вимагає сьогодні зробити

«останні» питання гуманістичного ідеалу найпершими; питання філософські, «вічні»- соціальними, політичними, невідкладними; питання, що здавалися абстрактними - самими конкретними; питання, традиційно пережитими на самоті великими умами і серцями людства - питаннями мас, питаннями для всіх і кожного» [2, с. 113].

Висновки. Все сказане щодо науки, так чи інакше, справедливо й щодо інших областей духовного виробництва. Музика, театр, живопис і література припускали виконувати в суспільстві формування вищих духовних якостей у індивіда з орієнтацією на ідеали гуманізму, вільнодумства і справедливості. В даний час така задача перестає бути головною. Цивілізація робить спроби у культурній історії людства прожити без духовності. Необхідно звернути пильну увагу на тенденцію епохи постмодерну. Тут йде мова про поступове формування ноосферної реальності.

Література

1. Бестужев-Лада И.В. Будущее непредсказуемо, но предвидимо. / И.В. Бестужев-Лада. // «Век глобализации». - № 1. [Текст] - М.: Учитель, 2010. - С. 49.
2. Карякин Ю.Ф. Не опоздать! / Ю.Ф. Карякин. // Век глобализации. - № 1. [Текст] - М.: Учитель, 2010. - С. 111.
3. Кант И. Сочинения в 6 томах / И. Кант. [Текст] - М.: Мысль, 1965. - Т. 4. - Часть 2. - 478 с.
4. Швейцер А. Культура и этика. / А. Швейцер. [Текст] - М.: Прогресс, 1973. - 344 с.
5. Шпенглер О. Закат Европы. / О. Шпенгер. [Текст] - Ростов-на Дону: «Феникс», 1998. - 640 с.

АНАЛИЗ ДУХОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ЭПОХУ СОВРЕМЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

В.П. Полюянов

Работа посвящена анализу духовного производства в эпоху современной цивилизации. При рассмотрении формы общественного сознания был обнаружен парадокс современной цивилизации. Сделана попытка как можно глубже проникнуть в сферу духовного производства и процессы, происходящие в обществе.

Ключевые слова: цивилизация, духовность, человек, культура.

ANALYZES CULTURAL PRODUCTION IN THE EPOCH MODERN CIVILIZATION

V.P. Poluyanov

The paper analyzes the cultural production in the era of modern civilization. In

considering the forms of social consciousness was discovered the paradox of modern civilization. An attempt was made, how can penetrate deeper into the sphere of cultural production and the processes occurring in society.

Keywords: *civilization, spirituality, people, culture.*